

2. Н.В.Ипполитова. Взаимосвязь понятий «методология» и «методологический подход»// Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия Образование. Педагогические науки. - № 13 (146). – 2009. – 80с. – с. с.9-15.
3. С.А.Кравченко. Социологический энциклопедический русско-английский словарь: Более 10000 единиц/ С.А. Кравченко.-М.:ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 511 с.
4. Ю.Н Толстова. Количественный и качественный анализ: органическое единство или автономия // Социологические исследования, 2004. № 9. С. 12—14
5. Н.И.Ростегаева. Методология и методы социологии в трансформирующемся обществе (Материалы круглого стола международной научной конференции "Россия в поисках будущего" 23-24 октября 1995 г.) // Социология: 4М, 1997, №8. С. 205
6. Г.Г. Татарова. Методология анализа данных в социологии (введение) /Учебник для вузов. — М.: NOTA BENE, 1999. — 224 с.
7. Rebecca Campbell and Sharon M. Wasco. Feminist Approaches to Social Science: Epistemological and Methodological Tenets // American Journal of Community Psychology, Vol. 28, No. 6, 2000 P.779
8. П. Култыгин. Специфика социологического знания: преемственность, традиции и новаторство// Социс. 2000. № 8. С. 3—11
9. Л.Ньюман. Значение методологи: три основных подхода // СОЦИС 1998. N 3. - С. 122-134
10. Е.А Якуба. Социология. Учебное пособие для студентов, Харьков: Издательство "Константа", 1996 г.// <http://bookucheba.com/page/sotciolo/ist/ist-5--idz-ax253--nf-2.htm>

УДК 316.023

Марченко А.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Автор статті розглядає методику дослідження соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі. Акцент зроблений на необхідності використання таких методів збору інформації, як спостереження, аналіз документів та інтерв'ю, застосування яких, поряд з масовим анкетуванням, сприяє глибшому розумінню суб'єктивних та об'єктивних механізмів студентської самоорганізації. Центральне місце в статті відведене методу якісного інтерв'ю, для проведення якого автор пропонує перелік питань.

Ключові слова: методика дослідження, соціальна самоорганізація, студентська самоорганізація, університет, соціальний престиж.

Автор статьи рассматривает методику исследования социальной самоорганизации студентов в университетской среде. Акцент сделан на необходимости использования таких методов сбора информации, как наблюдение, анализ документов и интервью, которые, вместе с массовым анкетированием, способствуют более глубокому пониманию субъективных и объективных механизмов студенческой самоорганизации. Центральное место в статье отведено методу качественного интервью, для проведения которого автор предлагает перечень вопросов.

Ключевые слова: методика исследования, социальная самоорганизация, студенческая самоорганизация, университет, социальный престиж.

The author of the article considers the research methods of social self-organization of students in the university environment. The accent is made on the necessity to use such methods of gathering data as observation, document analysis and interview in order to understand

subjective and objective mechanisms of student self-organization. The article is focused on the method of qualitative interview, for which the list of questions is offered.

Keywords: *research methods, social self-organization, student self-organization, university, social prestige.*

Соціальна самоорганізація – процес, який супроводжує існування будь-якої соціальної системи та характеризує її здатність до структурних перетворень, відкритості до внутрішніх і зовнішніх змін, ступінь можливої автономності відносно зовнішніх норм та правил діяльності. Найбільше уваги соціальній самоорганізації приділили представники синергетичного підходу у соціології (зокрема, Л.Бевзенко, В.Василькова, І.Пригожин), розглядаючи самоорганізацію як утворення та розвиток керованих «зсередини» підсистем, різних за напрямками діяльності та тривалістю існування у часі. Багато сучасних вчених роблять акцент на важливості самоорганізації в корпоративістській моделі управління як найбільш адекватній вимогам сучасності [7, 8]. Соціальна самоорганізація різних груп населення, як відомо, супроводжує демократичні процеси у суспільстві [3, с.223], і особливу роль у цьому відіграє соціальна самоорганізація студентської молоді. Вивчення даної теми є особливо актуальним в трансформаційному суспільстві, адже це дає змогу виявляти вектор його змін та робити прогнози. Серед останніх публікацій стосовно соціальної самоорганізації студентської молоді на пострадянському просторі варто згадати роботи В.Овчинникова, Л.Сокурянської, В.Бабинцева, Є.Реутова, Т.Морозової, В.Литвинович, Ю.Зубок та В.Чупрова. У переважній більшості вказаних робіт студентська самоорганізація розглядається крізь призму емпіричних соціологічних досліджень, реалізованих за допомогою масових опитувань у вищих навчальних закладах. У роботах на дану тему домінує думка, що студентська самоорганізація у пострадянських країнах проходить мляво з причин індивідуалізації соціальних практик молоді. Водночас, слід вказати на відсутність інформації про механізми соціальної самоорганізації, в цілому, та про сприйняття цього процесу різними групами студентів. Це створює проблему протиріччя між **актуальністю** теми у суспільстві, яке трансформується, та відсутністю комплексного розгляду соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі. **Метою** даної статті є опис методики дослідження соціальної самоорганізації студентів, що дає змогу виявити механізми соціальної самоорганізації студентів, її основні форми, сфери та наслідки, а також чинники соціального престижу соціальної самоорганізації студентів. У даній статті під методикою маємо на увазі систему прийомів встановлення та систематизації соціальних фактів, що передбачає, насамперед, окреслення методів збору соціологічної інформації та їх взаємозв'язку для вивчення соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі.

Деякі вчені до самоорганізованих підсистем включають лише неформальні, які виникають на соціально-психологічній основі, наприклад, на «лідерстві, престижі та сентиментах» [5, с.125]. Однак, зважаючи на те, що і формально оформлені підсистеми можуть мати самоорганізаційну основу та автономне керування, їх також варто включити до розгляду. Таким чином, самоорганізованими підсистемами виступають як формально оформлені організації (насамперед, органи студентського самоврядування), так і неформальні спільноти, що репрезентують «самостійні, переважно спонтанні дії неформальних груп молоді, які розширюють і закріплюють ресурси групової ідентичності» [1, с.110]. Звісно, в обох випадках важливим виступає суб'єктивний аспект соціальної самоорганізації – відчуття членами студентських спільнот добровільності їх приєднання та можливості впливу на прийняття рішень.

Як було вже сказано вище, більшість досліджень соціальної самоорганізації студентів ґрунтуються на масових опитуваннях студентів та, відповідно, у якості основних результатів мають зведені показники, кількісні оцінки замученості, поінформованості студентів про діяльність студентських спільнот та задоволеності цією діяльністю. У якості прикладу можна навести моніторингове дослідження студентів Київського національного університету імені

Тараса Шевченка UNIDOS, що проводиться на базі факультету соціології³. В опитувальнику даного дослідження наявні питання про студентське самоврядування в університеті у вказаному вище розрізі. Наприклад, за результатами другої хвилі дослідження у вересні 2009 р., 59% опитаних студентів університету оцінили власну поінформованість про органи студентського самоврядування як «дуже погану» та «погану»; на противагу цьому, «добре» та «відмінно» оцінили власну поінформованість менше 15% респондентів. В той же час, за шкалою від 1 до 5 оцінювалася міра задоволеності студентів університету діяльністю різних органів студентського самоврядування, при цьому середній бал міри задоволеності кожним з них знаходився у діапазоні від 2,64 до 2,84. При цьому для більшості органів студентського самоврядування не спостерігалися статистично значущі відмінності між оцінками студентів факультетів різного спрямування (технічні/точні та гуманітарні/суспільні науки). Очевидною є нестача інформації про причини нарахування певного балу у якості міри задоволеності, бажання долучитися до роботи органів самоврядування тощо. У цьому випадку доречним стає залучення у дослідження інших методів збору соціологічної інформації, зокрема, глибинних інтерв'ю, спостереження та аналізу документів. Для обґрунтування пізнавальних можливостей кожного з наведених методів у вивченні соціальної самоорганізації студентів спочатку звернемося до «системного аналізу об'єкта дослідження» [6, с.91]. Підкреслимо, що соціальна самоорганізація студентів детермінується рядом чинників: зовнішніх і внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних, основних і додаткових. До зовнішніх чинників можемо віднести політичну ситуацію в країні (наявність політичних свобод, ступінь стабільності політичної системи) та політичну ситуацію в світі (студентська активність, часто протестного характеру, в різних країнах). Внутрішні чинники студентської самоорганізації - політика університету (орієнтація на розвиток студентської активності та самоорганізації, дотримання прав і свобод студентів тощо), попередній досвід студентської самоорганізації в університеті. Всі вказані чинники за своєю природою є відносно об'єктивними; до суб'єктивних же віднесемо індивідуальні настрої студентів, їх ставлення до окремих студентських організацій та самоорганізації, в цілому. Як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, що впливають на студентську самоорганізацію, є ресурси, які надаються учасникам студентських об'єднань (інформаційні, фінансові, соціальні тощо). До додаткових чинників можемо віднести ознайомленість студентів з зовнішнім досвідом самоорганізації, зокрема, міжнародним (завдяки навчанню чи стажуванню в інших університетах, тривалому спілкуванню зі студентами інших закладів і т.п.).

Основними сферами соціальної самоорганізації студентів виступають: навчальна, наукова, виробнича (працевлаштування), оздоровча, дозвільна та суспільно-політична. Переважна більшість названих сфер охоплюють діяльність студентських спільнот, насамперед, в університетському середовищі, на чому і фокусуємо увагу в даній статті. Діяльність органів студентського самоврядування, зокрема, спрямована на вирішення спірних питань стосовно прав студентів, забезпечення представництва їх інтересів [4]. Неформальні студентські організації виникають як противага вже існуючим формальним структурам (наприклад, альтернативна мережа профспілок «Пряма дія») або ж як комплементарні останнім структурні утворення зі специфічними функціями (клуби за інтересами), які з часом можуть також формалізуватись. Функції студентської самоорганізації в університетському середовищі можемо умовно звести до інформаційної, протестної, організаційної, правової та самовираження, які доповнюють одна одну. Відповідно, студентська самоорганізація – процес, який відбувається у поєднанні стихійного та цілеспрямованого, неформального та формального, та може вивчатися у цьому контексті завдяки спостереженню.

Зазначимо, що спостереження є корисним методом збору інформації і з точки зору діяльності неформальних студентських об'єднань, які не зафіксовані в офіційних

³ Університетське моніторингове дослідження UNIDOS регулярно проводиться навчальною лабораторією з прикладних соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вибірка дослідження є репрезентативною для студентів всіх факультетів університету, обсяг вибіркової сукупності розраховується відповідно до поточної кількості студентів. У наведеному прикладі (друга хвиля) кількість респондентів склала 1077 осіб.

документах: з його допомогою стає можливим з'ясування структурних особливостей функціонування таких об'єднань, взаємодії з офіційними організаціями, мотивації залучення до них нових учасників. Крім того, завдяки спостереженню (насамперед, включеному) можуть бути зафіксовані зовнішні індикатори соціального престижу участі студентів у самоорганізаційних об'єднаннях. Під соціальним престижем студентської самоорганізації вбачаємо співвідносну оцінку їх привабливості у різних студентських групах. Нагадаємо, що незважаючи на те, що соціальний престиж виражається у суб'єктивній системі, його зовнішніми індикаторами (додатковими) у даному випадку виступають: система відбору нових учасників до об'єднання, форма існування та правила надання престижної символіки [2, с.18].

Система суб'єктивних оцінок привабливості студентських об'єднань, наслідків їх діяльності, як і причини участі (чи неучасті) студентів у їх роботі, можуть бути з'ясовані завдяки застосуванню методу якісних інтерв'ю, як індивідуальних глибинних, так і сфокусованих групових. Нижче запропонований орієнтовний перелік питань (включно з зондувальними, тобто уточнювальними), згрупованих за трьома тематичними блоками.

Тематичний блок 1. Поширеність соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі, її форми та сфери.

1. Яким є Ваше загальне уявлення про студентську самоорганізацію в університеті? На Вашу думку, наскільки поширена самоорганізація як процес?

2. В яких сферах студентського життя, на Вашу думку, потрібна студентська самоорганізація? Чи задовольняє наявна самоорганізація потреби студентів? В яких сферах студентського життя є надлишок, а яких, можливо, нестача студентської самоорганізації? Поясніть відповідь

3. Чи органи студентського самоврядування відповідають потребам студентів? Чи є вони автономно діючими та самоорганізованими органами? Обґрунтуйте свою думку. Які форми студентської самоорганізації, на Вашу думку, виходять за рамки органів студентського самоврядування?

Тематичний блок 2. Основні причини соціальної самоорганізації студентів та чинники соціального престижу студентських об'єднань.

4. Чи є Ви членом студентських об'єднань? Розкажіть, що це за об'єднання. Згадайте, як Ви стали членом студентського об'єднання? Що спонукало Вас до цього? Які обставини супроводжували?

5. Як Ви гадаєте, чому студенти Вашого університету самоорганізуються? Чи однакові мотиви долучення їх до різних об'єднань і спільнот?

6. Яка зі студентських організацій Вашого університету, на Вашу думку, є найбільш привабливою для студентів? Чому?

7. Чи однаковим є доступ до членства в студентських об'єднаннях, чи є відмінності? Що зумовлює ці відмінності (факультет, курс, перизначення організації, ресурси, які надає членство тощо)?

8. В яку (які) з організацій потрапити у якості її члена (учасника) найлегше? А в яку (які) найважче? Чому?

9. Чи можна сказати, що певні студентські об'єднання мають нижчий та вищий статус (є певна ієрархія)? Як Ви це визначаєте? У чому причина відмінності статусів?

10. Розкажіть про систему набору учасників до студентських об'єднань, які Вам відомі? Зазвичай який механізм існування об'єднання? Як часто відбуваються спільні зустрічі його учасників? Чи є в об'єднанні номінальні учасники, які не беруть жодної участі в його роботі? Чим це зумовлене? Чим, у такому випадку, керуються активісти?

11. Чи можна розпізнати учасників об'єднань за зовнішніми ознаками? Чи є будь-яка символіка у студентських об'єднань, особлива поведінка тощо? Чи кожен учасник об'єднання має однаковий доступ до його символіки?

Тематичний блок 3. Наслідки соціальної самоорганізації студентів.

12. Які перешкоди Ви вбачаєте в діяльності студентської самоорганізації?

Чи можете Ви погодитись із твердженнями, що робота у студентських об'єднаннях є справою, що а) не створює ніяких змін, б) може принести зміни тільки в розвиток особи студента, не можучи вплинути на більші системи, в) може вплинути на деякі події та процеси студентського життя (які саме?), г) може вплинути на всі університетські процеси (наведіть приклади), д) може вплинути за рамками університету на молодь, в цілому, на українське суспільство як таке (наведіть приклади).

13. Чи вважаєте Ви діяльність організацій, які Вам відомі, ефективною? Обґрунтуйте Вашу думку. Наведіть приклади.

14. На якому рівні Ви особисто відчуваєте вплив організації, до якої входите? Наведіть приклади.

15. Чи вважаєте Ви, що наслідки діяльності Вашої організації є достатніми? Що треба удосконалити? Які ресурси для цього треба?

16. Які зміни, в цілому, Ви хотіли б бачити у студентській самоорганізації Вашого університету (мета, структура, підпорядкування, кількість членів)?

Особливу увагу слід звернути на вибірккову сукупність осіб, з якими буде проводитись інтерв'ю. Основним завданням дослідника має стати побудова типологічно репрезентативної вибірки, тобто охоплення максимальної варіації випадків. У даному дослідженні до вибіркової сукупності варто включити лідерів студентських об'єднань (неформальних і формальних); студентських активістів (які є членами одного чи кількох об'єднань водночас); студентів, які ситуативно включаються у діяльність об'єднання; а також тих, хто перебуває поза межами самоорганізованих студентських структур. Серед останніх слід розрізняти осіб, які не обізнані з можливостями включення до процесу студентської самоорганізації, а також тих, хто, попри обізнаність, свідомо його уникає. Обсяг вибіркової сукупності може бути визначений після встановлення загальних рис і поширеності студентської самоорганізації в середовищі конкретного університету, тобто попередньої роботи з документами.

Відповідно, аналіз документів є методом, який дає змогу зібрати актуальні дані про наявні студентські об'єднання, а також архівні дані про динаміку кількості студентів у об'єднаннях. У нагоді тут стануть як офіційні документи університетських організацій студентів (звернення, звіти, протоколи, у тому числі, у відкритих джерелах), так і неофіційні (наприклад, афіші, оголошення, листи учасникам студентської спільноти). В офіційних звітних документах містяться кількісні показники, які характеризують результати самоорганізаційної діяльності студентів та є важливим джерелом інформації для подальшого співставлення з оцінками діяльності цих організацій серед студентів, яких вона стосується. Важко переоцінити значення актуальних статистичних даних про кількість студентів і студентських об'єднань у вищих навчальних закладах та архівних матеріалів, які у комплексі розкривають динаміку процесу соціальної самоорганізації. Підкреслимо також важливу роль звітів про проведені соціологічні дослідження різних аспектів життя студентської молоді, в тому числі, її цінностей. Крім того, до важливих для даної теми документів варто зарахувати і фотографії, зроблені дослідниками під час спостереження. Аналіз документів, наголосимо, є додатковим, але від того не менш важливим, методом збору інформації про соціальну самоорганізацію студентів в університетському середовищі. При роботі з документами (залежно від їх кількості та специфіки) доречно використовувати як традиційний, так і контент-аналіз.

Постає закономірне питання про можливе поєднання всіх описаних методів в одному дослідженні, а також про опорний метод. Очевидно, кабінетне дослідження на першому етапі включатиме в себе аналіз всіх доступних документів. По мірі заглиблення дослідника у вивчення діяльності різних студентських спільнот спектр документів буде розширений (включаючи призначені для внутрішнього користування). Опорним методом, вважаємо, виступає інтерв'ю, проведене у руслі так званого «якісного» підходу – індивідуальне (глибинне) чи групове (фокусоване). Інтерв'ю дає змогу виявити емоційну складову ставлення студентів до самоорганізації в університетському середовищі, охарактеризувати соціальний престиж різних студентських об'єднань та чинники, які його детермінують.

Спостереження за діяльністю студентських об'єднань є особливо важливим для розуміння дослідником ключових аспектів їх роботи, структурних особливостей та механізмів прийняття рішень.

Висновки. У даній статті описана методика дослідження соціальної самоорганізації студентів, що дає змогу виявити причини та форми включення студентів до процесу самоорганізації в університетському середовищі, чинники соціального престижу студентських об'єднань та наслідки їх роботи. Запропоновані такі методи, як спостереження, аналіз документів та якісні інтерв'ю, одночасне використання яких є важливим для розуміння сутності соціальної самоорганізації студентів, її суб'єктивних та об'єктивних механізмів. Центральне місце в статті відведене методу інтерв'ю. Слід підкреслити, що масове анкетування студентів може бути проведене як на початковому етапі збору інформації – після кабінетного дослідження, так і на заключному, для перевірки гіпотез, сформульованих після включення у дослідження названих методів. Наступним кроком у розробці даної теми, відповідно, є апробація запропонованої методики, результати чого будуть висвітлені у подальших статтях автора.

Література

1. Бабинцев В.П., Реутов Е.В. Самоорганизация и «атомизация» молодежи как актуальные формы социокультурной рефлексии // Социологические исследования. - 2010. - № 1. - С. 109-115.
2. Марченко А.М. Основні онтологічні виміри соціального престижу в українському суспільстві // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. - № 5. – С. 16-19.
3. Патнем Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. / Патнем Р. Д, Леонарді Р., Нанетті Р. Й. - К.: Основи, 2001. – 302 с.
4. Положення про Студентське самоврядування у Київському університеті імені Тараса Шевченка [Електронний документ]. - Режим доступу <http://sp.univ.kiev.ua/?p=41>
5. Пригожин А.И. Социология организаций. — М.: Наука, 1980. - 255 с.
6. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. - 3-е изд., испр. - Москва: Омега-Л, 2007. - 567 с.
7. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. — N.Y.: Basic Books, 1973. - P.288.
8. Toffler A. The Adaptive Corporation. — Aldershot, 1985. – 240 p.

УДК 316.21

Боровський О.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук

МЕТОДИЧНЕ І МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ»

В статті представлена наукова аргументація стосовно методичного і методологічного забезпечення викладання курсу "Трансформаційні процеси в Центральній та Східній Європі"

Ключові слова: трансформаційні процеси, постсоціалістичні країни, центральна та східна Європа, викладання соціології

В статье представлена научная аргументация относительно методического и методологического обеспечения преподавания курса "Трансформационные процессы в Центральной и Восточной Европе"

Ключевые слова: трансформационные процессы, постсоциалистические страны, центральная и восточная Европа, преподавание социологии